

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Agnieszki Walasek-Andrysiak pt. *Komunikacja wizualno-przestrzenna polskiego języka migowego a komunikacja oralna. Analiza pauz w wypowiedziach* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Pluty-Wojciechowskiej przy udziale promotora pomocniczego dr Barbary Sambor na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w 2023 r.

W przedłożonej Radzie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego oraz Komisji Doktorskiej recenzji pracy doktorskiej mgr Agnieszki Walasek-Andrysiak pt. *Komunikacja wizualno-przestrzenna polskiego języka migowego a komunikacja oralna. Analiza pauz w wypowiedziach* rozstrzygnięto spełnianie przez rozprawę takich warunków, jak:

1. Poprawność strukturalna pracy;
2. Wartość merytoryczna pracy, w szczególności: a) trafność podjętej problematyki badawczej, b) zgodność treści pracy z tematem/tytułem, c) uzyskane rezultaty i ich znaczenie dla nauki i praktyki;
3. Poprawność metodologiczna, w szczególności: a) umiejętność formułowania przedmiotu i celu badań, b) trafność postawionych hipotez badawczych, c) trafność doboru metod i narzędzi badawczych, d) kompetencje w zakresie organizacji procesu analizy danych empirycznych (korpusu), e) umiejętność charakterystyki grup badanych;
4. Poprawność opracowania wyników badań, ich interpretowania oraz zgodność uogólnień i wniosków końcowych z teoretycznymi i metodologicznymi partiami tekstu;
5. Znajomość literatury przedmiotu i umiejętność jej wykorzystania;
6. Sprawności językowe oceniane na trzech płaszczyznach: a) semantycznej, gramatycznej, składniowej i stylistycznej; b) interpunkcyjno-ortograficznej; c) edytorskiej.

Przedłożona do oceny dysertacja, będąca zwięźczeniem rozległych deskrypcji i głębokich analiz pauz gestularno-przestrzennych w wypowiedziach użytkowników polskiego języka migowego (PJM) na tle pauz w języku polskim o modalności foniczno-audytywnej, jest tekstem potrzebnym i bardzo oryginalnym. Jej tematyka, przyczyniając się wprost do rozwoju polskiej lingwistyki stosowanej, rozszerzając jej granice, dotyczy problemu ważkiego

poznawczo, aplikacyjnie, społecznie i kulturowo. Mam nadzieję, że zgłoszone przeze mnie drobne recenzenckie wątpliwości i sugestie ułatwią Autorce przygotowanie maszynopisu lub jego wybranych fragmentów do druku, o zrealizowanie którego, najlepiej w prestiżowych czasopiśmie zagranicznych, już teraz wnoszę, nie dzieląc tym samym nazbyt zachowawczego zdania Doktorantki, jakoby opracowanie było tylko rekonesansem i sondowaniem zjawiska. Mimo że jest ono prekursorskie, na pewno daleko wykracza poza preliminarną przyczynkowość.

1. Struktura pracy

Obszerna, choć mieszcząca się w zwyczajowo przyjętych dla humanistyki ramach objętościowych, dysertacja doktorska mgr Agnieszki Walasek-Andrysiak, licząca 348 stron, składa się z pięciu rozdziałów podzielonych na ponad trzydzieści podrozdziałów, poprzedzonych *Wprowadzeniem* i zwieńczonych w *Rekapitulacji przeprowadzonych badań* oraz w *Implikacjach i perspektywach badawczych*. Zawiera ponadto obszerną bibliografię polską i obcojęzyczną oraz bogaty w treści Aneks. Struktura pracy, zasygnalizowana we *Wstępie, jak i w Streszczeniu*, jest spójna i klasycznie przejrzysta. Prócz części teoretycznej zawiera rozdział metodologiczny oraz partię analityczno-interpretacyjną. Dobitnie podkreślam – w opozycji do zdania wyrażonego przez kierującą się nadmierną autokrytyką Doktorantkę – że proporcje między głównymi partiami pracy są zachowane. Takie rozwiązanie kompozycyjne, sprawdzone i pożądane, ułatwia realizację celów badań. Pod względem budowy przedłożona do oceny praca doktorska to tekst spójny, zwięzły, o czytelnej strukturze, umożliwiającą płynne rozwijanie przyjętego deskrypcyjno-analitycznego toku argumentacji.

2. Wartość merytoryczna pracy

„Merytoryczność”, czyli „istotność” pracy to, zarówno zawarta w niej teoria dotycząca przedmiotu badań, jak i uzyskane w wyniku postępowania badawczego rezultaty. Patrząc całościowo, dysertację w tym aspekcie oceniam bardzo wysoko.

Doktorantka teoretyczne przedpole badań własnych zawarła w obszernym rozdziale I. Ta część dysertacji wyraźnie dzieli się – patrząc bardzo ogólnie – na partię dotyczącą komunikacji osób g/Głuchych oraz podrozdziały skupione wobec tytułowych pauz. Podrozdziały 1.1.–1.3. zawierają doskonale wyselekcjonowane i zreferowane informacje nt. *deaf studies* (w opozycji do szeroko rozumianej surdologii) jako przestrzeni wieloaspektowej refleksji dotyczącej pełnowartościowej mniejszości językowo-kulturowej,

zjawiska mówienia w języku polskim o modalności foniczno-audytywnej zestawionego z gestularno-przestrzennym mówieniem w PJM, różnicowej charakterystyki PJM i systemu językowo-migowego (SJM), czyli *de facto* pidżynu, metody fonogestów oraz tzw. komunikacji totalnej. Autorka, pisząc te fragmenty w doskonały – właśnie taki, a nie inny sposób – udowodniła po pierwsze swą erudycję, po drugie, kunsztowność posiadanego stylu naukowo-dyskursywnego, po trzecie, poznawczą odwagę i pewność siebie w dziele dobrej, uzasadnionej krytyki. Należy jej się za to najwyższe uznanie.

Na drugą część rozdziału I składa się pogłębiona refleksja nt. m.in. pauz w komunikacji oralnej i gestularno-przestrzennej na tle problematyki płynności wypowiedzi w obu modalnościach językowych, płynności wypowiedzi wokalnie-audytywnych i wizualno-przestrzennych, etiologii i objawów zakłóceń płynności w obu modalnościach językowych, autokorekt w wypowiedziach w języku polskim i w polskim języku migowym (PJM), tu: autopoprawek w wypowiedziach oralnych i autokorekt zaobserwowanych w wypowiedziach w PJM, rodzaju pauz i sposobów ich ujawniania się w wypowiedziach wokalnych oraz migowych, definiowania pauz w wypowiedziach PJM oraz ich formalnej i funkcjonalnej klasyfikacji. Autorka fenomen pauz powiązała ciasno ze zjawiskiem płynności/niepłynności wypowiedzeniowej, ale na szczęście nie uczyniła tego w sposób sztywny. Włączyła bowiem do toku deskrypcji perspektywę pragmalingwistyczną i logopedyczną. Ramę interpretacyjno-dookreślającą jej wywód stanowi teza, iż „o ile w komunikacji fonicznej tempo mówienia i tempo wypowiedzi pozwalają się określać na podstawie wypełnienia dźwiękiem (oraz intencjonalnymi bądź nieintencjonalnymi pauzami, formalnie wliczanymi w substancję wypowiedzenia), o tyle w komunikacji migowej musi się brać pod uwagę niemal całe ciało zaangażowane w wypowiedź, realizujące ją w trójwymiarze” (s. 47), rozszerzona o przeświadczenie, że przy określaniu płynności wypowiedzi migowej należy mieć na uwadze nie tylko specyfikę figuratywno-daktylograficzną PJM, ale i znacznie więcej wyznaczników „wykonawczych”, motorycznie zaangażowanych w realizację wypowiedzenia niż przy orzekaniu o płynności wypowiedzi oralnej, gdzie głównym klasyfikatorem jest „bezproblemowe budowanie ciągu fonicznego, zrozumiałego dla odbiorcy.” (s. 51). Mimo że w literaturze polskiej i światowej praktycznie brak publikacji nt. płynności/niepłynności w komunikacji migowej oraz tych, które dotyczą autokorekt w PJM, Autorka podrozdziały dotyczące tych kwestii ujęła wyczerpująco i przekonująco. Niezwykle interesujące są fragmenty dotyczące jąkania w ASL, afazji migowej oraz treść polemicznego przypisu 83., stanowiąca krytyczną interpretację procedury implantacji ślimakowej i jej skutków. Lektura tych passusów to poznawcza i intelektualna uczta.

Niezwykle ważnym podrozdziałem dysertacji jest ten, który dotyczy autokorekt w wypowiedziach w języku polskim i w polskim języku migowym (PJM) (1.7. z dwoma kolejnymi podrozdziałami). Odwołując się do typologii autokorekt naruszających płynność wypowiedzi fonicznych autorstwa Anny Majewskiej-Tworek, Doktorantka zaproponowała własną klasyfikację tych zjawisk zakłócających płynność wypowiedzi gestularno-przestrzennych, ciasno łącząc ją ze zjawiskiem pauzy w tej właśnie modularności. To koncept w pełni uzasadniony. Doskonałym wprowadzeniem do kolejnych partii dysertacji są podrozdziały 1.8. i 1.9., w których – przywołując głównie klasyczną już monografię Sławomira Śniatkowskiego – proponuje znów autorskie ujęcie klasyfikacji pauz w modalności gestularno-przestrzennej (ujęcie formalne i funkcjonalne), akcentując doniosłą rolę i frekwencję pauz częściowo wypełnionych, owej – ładny termin (!) – „zmieszanej substancji”. Twierdzi jednocześnie, że „pauzy w wypowiedziach migowych – tak samo jak słownictwo, składnia – są środkami wyrażania, wchodzą więc zarówno w zakres kompetencji lingwistycznych, jak i kompetencji pragmatycznych (stanowiąc czynnik płynności wypowiedzeń, przynależąc do struktury migowego tekstu)” (s. 84), a definiuje je następująco: „pauzy w komunikacji migowej to zróżnicowane formalnie i funkcjonalnie krótkie przerwy w wypowiedzi zawieszające jej realizację w trakcie tworzenia, mierzone od początku zatrzymania do początku znaku kolejnego, mogące zawierać znaki manualne i niemanualne, które jednak nie modyfikują sensu wypowiedzi gestularno-przestrzennej” (s. 99). Partię teoretyczno-merytoryczną rozprawy wieńczy dobry rozdział o narracji (nie tylko) w języku migowym. Do części merytorycznej dysertacji zaliczyć należy również umieszczoną w partii badawczej złożoną, spójną i jednak – wbrew opinii samej Doktorantki – kompletną typologię pauz występujących w PJM (por. podrozdział 3.3). To duży autorski wkład mgr Walasek-Andrysiak w rozwój refleksji lingwistycznej.

„Merytoryczność” dysertacji to nie tylko zawarta w niej teoria dotycząca przedmiotu badań, ale również uzyskane w toku postępowania badawczego wyniki i zweryfikowane hipotezy. Autorka dzięki bardzo dobrej realizacji trudnych badań mogła sformułować wiele ciekawych wyników. Udowodniła m.in. że: 1. różnica modalności nie wpłynęła/nie wpływa w znaczącym stopniu na długość wypowiedzi w komunikacji gestularno-przestrzennej oraz oralnej języka polskiego; 2. zarówno w komunikacji fonicznej języka polskiego, jak w jego modalności gestularno-przestrzennej kryterium formalne opisu pauz (stopień i rodzaj wypełnienia) jest węższe – i zapewne bardziej obiektywne – od kryterium funkcjonalnego; 3. w obu modalnościach językowych występują pauzy o wszystkich trzech wariantach formalnych: niewypełnione, wypełnione i częściowo wypełnione, jak też szeroka gama pauz funkcjonalnych; 4. w komunikacji PJM występuje mniej pauz, a pauzy długie są znacznie

rzadsze niż krótkie; w wypowiedziach oralnych także było więcej pauz krótkich, jednak zarówno długie, jak i krótkie pojawiały się w większej ilości niż w PJM; 5. wypowiedź gestularno-przestrzenna jest szybsza niż oralna, ma większe tempo emisji znaków obejmujących kilka sensów na raz.

Reasumując: stwierdzam, że opracowanie cechuje się idealną wręcz trafnością podjętej problematyki badawczej – nowatorskiej, o olbrzymich walorach poznawczych. Treść pracy również jest zgodna z jej tytułem, a wartość uzyskanych przez mgr Walasek-Andrysiak wyników badań – doniosła. Znaczenie rezultatów badań w wymiarze epistemicznym, aplikacyjnym, społeczno-kulturowym jest niepodważalne, a poziom wiedzy językoznawczej Doktorantki chciałby być udziałem chyba każdego pretendenta do stopnia naukowego doktora, nawet... habilitowanego.

3. Poprawność metodologiczna

Rozdział II, metodologiczny, jest skomponowany i napisany bardzo dobrze. To istotne, gdyż bez poprawności metodologicznej, udowodnionej w rozdziale metanaukowym, trudno liczyć na właściwą realizację i deskrypcję samego procesu badawczego. Magister Walasek-Andrysiak, tworząc rozdział metodologiczny, skupiła się na przedstawieniu: przedmiotu i celów badań (tu: cele teoretyczne i praktyczne), problemów i hipotez badawczych, metod i narzędzi badań, organizacji badań empirycznych i doboru grup, przebiegu badania, sposobów analizy wyników badań empirycznych, ograniczeń podjętych badań. Już na wstępie tego rozdziału słusznie podkreśla, że „dane ilościowe, jako unaoczniające sprawdzenie teoretycznych hipotez w badaniach empirycznych (*hypothesis-testing research*), mogą wspomóc pierwszy jakościowy opis pauz w PJM na tle kontrolnej grupy oralnej” (s. 124). Mocną stroną tej partii dysertacji jest uzupełnienie, twórcze wzbogacenie klasycznego układu: problemy badawcze–hipotezy o rozbudowaną propozycję ich rozwiązania. To pomysł rzadko spotykany, ale idealnie trafiony. Również wykorzystanie w procesie analizy i interpretacji materiału językowego sędziego kompetentnego jest posunięciem nieczęstym, ale jakże – co udowodniła Doktorantka – potrzebnym, bo wprowadzającym pewność interpretacyjnych poczynań.

Do szeroko postrzeganych wątków metodologicznych dysertacji, wykraczających poza rozdział II, zgłaszam jedynie drobne uwagi/dyskretne sugestie: 1. charakterystyka grup badanych mogłaby znaleźć się we właściwej części metodologicznej, a nie badawczej; 2. na stronie 125. Badaczka wymienia cele badań, by po chwili stwierdzić: „dodatkowym problemem...”; może to wprowadzać zupełne nieuzasadnione wrażenie, iż – co, rzecz jasna,

nie może być prawdą – Autorka myli cele badawcze z problemami; 3. chyba można było ciaśniej, bardziej sztywno, związać cele, problemy i hipotezy, uzyskując efekt ich większej implikacyjności; oczywiście w propozycji Autorki istnieje treściowa korelacja między tymi trzema elementami, ale nie jest ona zawsze wyrażona wprost, trzeba się jej czasem doszukiwać; 4. rozdział metodologiczny mógł chyba być bardziej zwarty, treściwy, „soczysty”, a mniej narracyjny, epicki; oczywiście taka, a nie inna jego treść to konsekwencja stylu autorskiego (skądinąd doskonałego), którego zapewne jako metodolog–konserwatysta nie powinienem nawet oceniać.

Do kwestii poprawności metodologicznej zgłaszam jeszcze jedną glosę. Już na stronie 4. opracowania Autorka zapowiada: „materiał pozyskany z badań empirycznych (...) stał się w pracy fundamentem rozdziałów metodologicznych, w których zamieściłam problemy i hipotezy badawcze wraz z metodą oraz wykresy, tabele, wnioski wynikające z analiz”. Wydaje mi się, że został tu zachwiany kanoniczny porządek rzeczy. Jestem bowiem pewien, że to partia metodologiczna, precyzyjne określenie celu badań, ich przedmiotu, problemów badawczych, implikuje kształt procesu badawczego i pozyskiwania materiału językowego, a nie odwrotnie. Upraszczając: nie materiał badawczy jest fundamentem metodologii, lecz metodologia stanowi grunt, z którego wyrastają działania analityczno-interpretacyjne, poprzedzone efektywnym gromadzeniem materiału badawczego i jego deskrypcją.

Reasumując: sprawność Badaczki w zakresie metodologicznego przygotowania procesu badawczego i jego zreferowania oceniam bardzo wysoko. Na uznanie zasługują szczególnie: umiejętność formułowania przedmiotu i celu badań, trafność postawionych hipotez badawczych, trafność doboru metod i narzędzi badawczych, kompetencje w zakresie organizacji procesu deskrypcji i analizy danych empirycznych (korpusu), umiejętność charakterystyki grup badanych.

4. Poprawność opracowania wyników badań oraz zgodność uogólnień i wniosków końcowych z teoretycznymi i metodologicznymi partiami tekstu

Zwieńczeniem dysertacji są dobrze przedstawione i wiarygodne rezultaty badań. Te dwa warunki mgr Walasek-Andrysiak wypełnia, unaoczniając to w obszernym, dobrze zredagowanym rozdziale IV dysertacji, noszącym tytuł *Rekapitulacja przeprowadzonych badań*. Konkretyzując, Autorka: 1. podsumowuje tu wnioski co do zasadniczych celów teoretycznych i praktycznych wyznaczonych w rozprawie oraz pytań warunkujących ich rozwiązanie, 2. podaje wnioski z analiz aspektowych określonych w szczegółowych problemach i hipotezach badawczych (tu: proporcjonalność czasu wypowiedzi migowych

i oralnych, główne podobieństwa i różnice w sposobach pauzowania przez użytkowników PJM oraz języka polskiego; analogie i odmienności propozycji systematyki pauz gestowo-przestrzennych z ich typologią dla komunikacji foniczno-wyrazowej; konkluzje o gramatyce słuchacza/odbiorcy), 3. ujmuje konkluzje z badań przeprowadzonych w zakresie rodzajów i frekwencji pauz w realizacjach wizualno-przestrzennych oraz oralnych uczestników próby, zróżnicowania częstości i odmian funkcjonalnych pauz w zależności od stopnia trudności wypowiedzi; 4. podaje informacje nt. częstości i jakości pauz w wypowiedziach migowych w zależności od momentu przyswojenia PJM; 5. ustosunkowuje się do kwestii (względnej) miarodajności liczbowych danych z przeprowadzonych badań przy orzekaniu o realizacji pauz w komunikacji migowej na tle komunikacji oralnej w ogólności.

W Rozdziale V opracowania, będącym *de facto* dyskusją, czyli formą niezwykle pożądaną we współczesnej nauce, Badaczka wypowiada się m.in. na temat zjawiska śródnakowej pozycji artykulatorów w PJM, konkludując, iż pozycja spoczynkowa *Inter-Speech*, przyjmowana przez narządy właściwe mowie fonicznej, znajduje odzwierciedlenie także podczas wypowiedzi wizualno-przestrzennej – rzecz jasna, w odniesieniu do manualnych i niemanualnych artykulatorów odpowiedzialnych za jej wyrażanie. To wniosek niezwykle cenny poznawczo. Ponadto w rozdziale wieńczącym doktorat Autorka wychodzi w przyszłość, wyznaczając obszary dalszych eksploracji wynikających z zaproponowanych ustaleń na temat pauz w wypowiedziach w PJM. Po krytycznej lekturze przedłożonej do oceny dysertacji mam pewność, że nikt nie zrobi tego lepiej od Agnieszki Walasek-Andrysiak.

5. Znajomość literatury przedmiotu i umiejętność jej wykorzystania

Bibliografia zaproponowana przez Autorkę oraz sposób jej zredagowania nie budzą praktycznie żadnych zastrzeżeń. Literatura przedmiotu odnosząca się do merytorycznego rdzenia dysertacji jest bogata, dobrze wykorzystana, służąca dyskursywnemu tokowi wyводу oraz wnosząca duże wartości poznawcze. Dominują pozycje obcojęzyczne, co świadczy o erudycji Autorki i jej otwartości na świat nauki. W zasadzie zabrakło mi tylko jednej pozycji bibliograficznej, która tak wytrawnej Badaczce zapewne wydaje się zbyt preliminaryjną. Chodzi mi mianowicie o studium Piotra Tomaszewskiego pt. *Lingwistyczny opis struktury polskiego języka migowego*, umieszczone w monografii wieloautorskiej o charakterze podręcznikowym *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, zredagowanej przez Idę Kurcz i Hannę Okuniewską.

6. Sprawności językowe i redakcyjne

Sprawności językowe Autorki oceniam na trzech płaszczyznach: 1) semantycznej, składniowej i stylistycznej; 2) interpunkcyjno-ortograficznej; 3) edytorskiej. W pierwszym przypadku można stwierdzić, że Doktorantka w sposób przekonujący, jednoznaczny i bardzo precyzyjny wykorzystuje środki składniowe i stylistyczne w celu budowania tekstu naukowego. Styl naukowy Autorki jest nienaganny, subtelny, celny – gdy jednak trzeba ostry, ale na pewno niezadający bólu. Jeśli chodzi o sprawności interpunkcyjne i ortograficzne, w całej obszernej pracy natknąłem się tylko na dwie kontrowersje interpunkcyjne, nie licząc rozchwiania w stosowaniu dywizów (łączników) oraz pauz (myślników). W ostatnim z zakresów, edytorskim, nie notuję praktycznie żadnych niedociągnięć, choć jakość graficzna tabel i schematów mogła być wyższa.

Podsumowanie

Podstawę wszelkich prezentowanych wniosków i ustaleń stanowią w pracy, z jednej strony, kwerendy teoretyczne na temat pauz oraz zagadnień wobec nich nadrzędnych, z drugiej strony – własne badania empiryczne. To rozwiązanie idealne, bo komplementarne, w którym teoria z empirią wzajemnie się uzupełniają, często jednocześnie weryfikując. Wydzwięk przedłożonej do oceny dysertacji daleko wykracza poza wąsko rozumiane walory epistemiczne i aplikacyjne. Tekst jest ważnym głosem w sprawie statusu, roli i pozycji języka i kultury niesłyszących, czyli g/Głuchych. To również mocny argument w walce przeciwko audytyzmowi, fonocentryzmowi oraz oralizmowi, czyli „formie opresji, stosowanej i utożsamianej w dużej mierze z edukacją, w toku której głuche dzieci są przymuszane poprzez niekończące się ćwiczenia logopedyczne do kształcenia sprawnej, ładnej, komunikatywnej, a przede wszystkim dobrze brzmiącej mowy, inaczej: formie pozaedukacyjnej dyskryminacji polegającej na postrzeganiu i ocenianiu g/Głuchych przez pryzmat słyszącej normatywności (por. Zdrodowska 2014). Tak jednoznaczne, bezkompromisowe stanie Autorki po stronie mniejszości świadczy z jednej strony o jej odwadze, z drugiej – głęboko humanistycznej wrażliwości. Oba te atrybuty Badaczki zasługują na najgłębszy ukłon.

Konkluzja

Rozprawa mgr Agnieszki Walasek-Andrysiak pt. *Komunikacja wizualno-przestrzenna polskiego języka migowego a komunikacja oralna. Analiza pauz w wypowiedziach*, spełniając warunki określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz Ustawy z dnia 21 kwietnia

2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz niektórych innych ustaw, w szczególności w zakresie stanowienia oryginalnego rozwiązania problemu naukowego oraz unaoczniania ogólnej językoznawczej wiedzy teoretycznej Kandydatki i umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, umożliwia dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie, powołując się na swoje wcześniejsze recenzenckie konstatacje, składam wniosek o wyróżnienie ocenianej dysertacji.

prof. dr hab. Mirosław Michalik
językoznawca, logopeda
filolog polski